

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 34-ГО АРМІЙСЬКОГО КОРПУСУ В ПЕРІОД ЙОГО УКРАЇНІЗАЦІЇ (липень – листопад 1917 р.)

У статті розглядаються питання українізації 34-го корпусу російської армії, поповнення його складу та матеріального забезпечення солдатів й офіцерів.

Ключові слова: корпус, українці, солдати, офіцери, фронт, обмундирування, забезпечення.

Українізація 34-го армійського корпусу – важлива складова українського військового руху, який розгорнувся в російській армії в 1917 році. Ефективність проведення українізації корпусу, морально-психологічний стан вояків-українців, його боєздатність напряду залежали від матеріального забезпечення з'єднання. Своєчасне речове постачання відіграло важливу роль в несенні служби, навчанні, повсякденному житті особового складу військових частин.

На сьогоднішній день заявлена тема залишається поза увагою вітчизняної і зарубіжної історіографії. Проблеми матеріального постачання армії у загальноросійському масштабі частково відображені у роботі М.Френкіна¹. Між тим, дослідження сюжетів, пов'язаних з матеріальним забезпеченням 34-го армійського корпусу в період його українізації, дозволить поглибити знання про складові та особливості цього процесу в російській армії у 1917 році.

Наприкінці червня 1917 року Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант О.Гутор прийняв "принципове рішення" про доцільність українізації частин 34-го армійського корпусу². Мова йшла, насамперед, про 153-ю піхотну дивізію, сформовану в умовах воєнного часу як дивізію "четвертої черги"³.

17 липня 1917 року начальник штабу 7-ї армії граф Каменський передав у корпус наказ Верховного головнокомандуючого про українізацію 153-ї піхотної дивізії і відведення її в Меджибзький табір. У ніч на 19 липня 1917 року полки дивізії, слідуючи за призначенням, вирушили на станцію Ярмолинці для посадки у залізничні вагони⁴.

Через декілька днів (21.07) черговий генерал штабу Південно-Західного фронту повідомив Український Генеральний Військовий Комітет, його представника при штабі Південно-Західного фронту, чергових генералів штабів 7-ї і 11-ї армій про те, що серед 10 дивізій, які підлягали українізації відповідно до наказу Верховного головнокомандуючого генерала Корнілова, значаться 104-а та 153-я дивізії 34-го армійського корпусу з усіма частинами, які входили в його склад⁵. Того ж дня начальник штабу 7-ї армії передав командирі 34-го корпусу наказ Головнокомандуючого Південно-Західним фронтом про відведення корпусу у складі двох дивізій для комплектування в район Меджибожа. У свою чергу командуючий 7-ю армією наказав солдатів-неукраїнців передати в 113-ю піхотну дивізію⁶. Частина особового складу передавалася також у 108-му дивізію, 41-й армійський корпус. У ніч із 24 на 25 липня 1917 року 104-а дивізія була замінена на позиціях частинами 41-го корпусу. Після виокремлення значної кількості неукраїнців вона 26 липня у похідному порядку виступила в напрямку Меджибожа⁷.

25 липня генерал П.Скоропадський прибув у Меджибіж. Штаб корпусу розмістився в меджибзькому замку, а частини корпусу, які прибували поступово, в таборі 12-го корпусу⁸. Полки корпусу дислокувалися у населених пунктах поблизу Меджибожа. Так, полки 104-ї дивізії розмістилися: 413-й – у селі Шрубків, 414-й – Гречинцях та Западинцях, 415-й – Новокостянтинові, 416-й біля сіл Чаплі та Копитинці. Полки 153-ї дивізії квартирували: 609-й в Яськівцях та Коржевцях, 610-й у Богданівцях, 611-й в селі Гатне й Деражні, 612-й полк у районі села Голосків. Інші частини корпусу перебували: 31-й інженерний полк – в Меджибожі, 110-а кінна сотня – в Требухівцях, 104-а окрема інженерна рота – в селі Головчинці⁹.

Вище військове командування було зацікавлене у швидкому переформуванні корпусу. За задумом генерала Л.Корнілова через місяць з'єднання мало бути у повній бойовій готовності відправлене на фронт.

Розпочався складний процес нагромадження українських поповнень та навчання особового складу корпусу. 25 липня Верховний головнокомандуючий російської армії зробив запит у штаб Південно-Західного фронту (телеграма № 5442) про кількість особового складу 34-го корпусу¹⁰. У Ставку було відправлено донесення начальника штабу фронту генерала М.Духоніна, який повідомляв, що 104-а дивізія 34-го корпусу нараховує 6500 багнетів, а 153-я – 4000. Заокруглені цифри дають підстави вважати, що, ймовірно, цілковитої ясності у цьому питанні в штабі фронту не було. Проте, достатньо важливою була обнадійлива інформація начальника штабу про поповнення, які очікувалися найближчим часом. У корпусі чекали прибуття 54-х маршових рот та окремо 158-го запасного полку, у складі якого було 4300 солдатів¹¹.

За інформацією чергового генерала штабу Південно-Західного фронту Волкова на 28 липня 1917 року в 34 корпусі некомплект солдатів стройової служби складав 13500 чоловік, а інших – 2200. Відповідно разом це виростало у 15700 чоловік нестачі солдатського складу¹². Для досягнення бойового розрахунку дивізій їх чисельність по рядовому складу потрібно було довести до 17804 чоловік¹³. Звичайно, що досягти таких показників за достатньо короткий час уже в липні 1917 року було неможливо¹⁴.

Поповнення в корпус інтенсивно надходили з 9 по 15 серпня. Згідно наказу Головнокомандуючого Південно-Західним фронтом у корпус було перенаправлено за рахунок інших частин близько 10 тисяч солдатів. На 28 серпня ця кількість збільшилася ще на 1,5 тисячі осіб¹⁵. Комкор доповідав, що 28 серпня 1917 року в корпусі несли службу 21592 українці і 4057 не українців¹⁶.

Формування особового складу 34-го корпусу в умовах українізації проходило за постійних збоїв у забезпеченні з'єднання озброєнням, спорядженням, обмундируванням. Наголосимо, що в умовах війни проблема недопостачання російської армії являла собою характерне явище. Вона була болючою, тяглася шлейфом впродовж тривалого часу і особливо загострилася в 1917 році. Причина невідповідності між потребами фронту і їх задоволенням полягала не тільки в тому, що виснажений тил був не зможі виробити ту чи іншу продукцію, а й в тому, що залізниці були не спроможні виконувати наряди на перевезення. За першу половину 1917 для фронту на залізних дорогах було недовантажено 70464 вагони різноманітного майна військового призначення¹⁷.

Не оминули питання забезпечення зброєю, спорядженням, обмундируванням і 34-й армійський корпус¹⁸.

Нестача озброєння, спорядження та обмундирування особливо була відчутною на перших порах українізації корпусу. 12 серпня 1917 року до командира корпусу надійшов запит генерал-квартирмейстера штабу Верховного головнокомандуючого щодо надання телеграфної інформації в Ставку про час закінчення українізації корпусу¹⁹. У свою чергу генерал Скоропадський просив начальника штабу Південно-Західного фронту звернути увагу на корпус. Він підкреслював, що в корпусі некомплект в 11 тисяч чоловік. У тилкових частинах внаслідок відсутності поповнення українізація взагалі не була проведена. Корпус не був забезпечений озброєнням. У з'єднанні не вистачало близько 10000 гвинтівок²⁰.

П.Скоропадський згадував: "Постачання, яке було обіцяне, також не приходило. Мені ж по плану Корнілова, на українізацію корпусу був даний всього місяць..."²¹ Згідно наказу Верховного головнокомандуючого 34-й армійський корпус, діставши 10 тисяч поповнення за рахунок інших частин, передавався на Румунський фронт не пізніше 20 серпня мав відбути похідним порядком в район Ларга-Ліпкани²².

П.Скоропадський вважав, що про передислокацію корпусу, у тому стані в якому він знаходився, в район Ларга-Ліпкани не могло бути й мови. Комкор, щоб зарадити справі, виїхав у штаб Південно-Західного фронту (Бердичів) для вирішення низки проблем, пов'язаних, зокрема, й з комплектуванням та постачанням корпусу²³.

18 серпня 1917 року начальник штабу Південно-Західного фронту переслав у Ставку інформацію для Верховного головнокомандуючого, яка надійшла від генерала Скоропадського. Комкор повідомляв, що корпус майже не навчений, "в найближчий час зовсім не здатний до

активних дій" і не може 19 серпня розпочати перебазування в район Румунського фронту²⁴.

Причин цьому було багато. На боєздатність корпусу впливали: неякісне і до того ж малочисельне поповнення; загострення стосунків між офіцерами росіянами та офіцерами і солдатами українцями на ґрунті українізації; мізерне матеріальне постачання.

Начальник штабу Південно-Західного фронту генерал-лейтенант С.Марков на підставі донесення П.Скоропадського сповіщав 19 серпня 1917 року (телеграма № 263123 у відповідь на № 6095) начальнику штабу Верховного головнокомандуючого про бойовий та морально-психологічний стан корпусу. Він констатував, що в ротах обох дивізій солдати всі українці. Проте, бойових кадрів майже не було. На роту припадало тільки по 10 – 20 солдатів, які бували в боях. У командах піших розвідників, кулеметній, зв'язку, траншейній, саперній зберігався неукраїнський елемент. Паралельно для його заміни навчалися українці. Нестройові і допоміжні частини корпусу знаходилися в перехідному стані.

Усього до повного штату в корпусі не вистачало 8508 солдатів-українців. Найближчим часом в корпус, згідно наявного наряду, мало прибути 3000 чоловік. Проте, навіть при такому поповненні некомплект складав би 5508 бійців.

На 19 серпня 1917 року в 34-му корпусі повністю бракувало протигазів, які були передані в 41-й корпус. Відсутність засобів індивідуального протихімічного захисту гнітюче впливала на особовий склад. Особливо це стосувалося 153-ї дивізії, яка в попередніх боях зазнавала газових атак ворога.

Про повноцінну бойову готовність за нестачі 7500 гвинтівок мову вести взагалі не доводилося. Бракувало також 14000 гвинтівочних ременів, 12000 пар чобіт, 16000 комплектів білизни²⁵. Не вистачало штанів. В умовах перебування частин корпусу в літніх таборах хронічно відчувалася нестача наметів і брезентів²⁶. Генерал Скоропадський з гіркотою згадував: "Обіцяне спорядження надсилалося далеко не в тій кількості, як цього було потрібно. Пам'ятаю, як важко було зі штанами: цілі батальйони розгулювали в лахмітті замість штанів, але дисципліна все-таки підтримувалась, люди на заняття виходили веселими"²⁷.

За наказом Ставки генерал від інфантерії С.Шейдеман провів інспектування корпусу. Інспектор, ознайомившись із ситуацією, визнав, що "із таким спорядженням, виступати корпусу неможливо". Між тим, сам П.Скоропадський хотів вивести корпус у бойову лінію, щоб убезпечити його від дій агітаторів, які нівелювали досягнуту, нехай не повну, але все-таки боєздатність частин²⁸.

Генерал Скоропадський спробував вирішити питання забезпечення прискорення українізації безпосередньо з генералом Корніловим. Проте, приїзд комкора в Ставку співпав з корніловським заколотом і зустрітися з Верховним головнокомандуючим він не зміг. Нічим йому не зарадив і начальник штабу Верховного генерал Лукомський. Між тим, генерал-квартирмейстер і черговий генерал штабу Верховного головнокомандуючого пообіцяли надати все, що Скоропадський просив для корпусу. Комкор згадував: "Спорядження мало бути одержане мною навіть понад комплект, артилерія моя мала бути посилена. Я був надзвичайно задоволеним і думав, що через які-небудь два – три тижні мій корпус буде заново упорядкованим і в стані виступити на позицію"²⁹.

Звичайно, сподіватися на виконання обіцяного можна було б за перемоги корніловців. Після придушення корніловського заколоту, за згадками П.Скоропадського, "усі ті хороші результати, яких я досяг у Корнілова в ставці, були зведені до нуля і все було забуто. Офіцерів мені не надсилали, спорядження також..."³⁰

Наприкінці вересня 1917 року (на 25.09) для повноцінного складу 34 корпусу не вистачало у 104 дивізії 6 офіцерів і 2895 солдатів, а в 153 дивізії 40 офіцерів і 3388 солдатів. Окрім цього підлягали відправленню в інші частини із 104 дивізії 88 офіцерів і 941 солдат-неукраїнець, а з 153 дивізії 67 офіцерів і 1412 солдатів-неукраїнців³¹.

Інтендантська відомість засвідчує, що на 28 вересня в 34 корпусі не вистачало обмундирування як в 104-й, так і в 153-й дивізіях (104-а дивізія – 2000 пар чобіт, 11272 натільні сорочки; 153-я дивізія – 1420 пар чобіт, 150 пар черевиків, 3435 шинелей, 700 спідніх сорочок)³².

Частини корпусу, зважаючи на настання прохолодної пори року, гостро відчували нестачу теплих речей. Насамперед це стосувалося теплої білизни. У полках 104-ї піхотної дивізії бракувало: фуфайок – 7250, кальсонів – 7250, теплих онуч – 8652³³.

Зазначимо, що такий справ був типовим загально для всієї 7-ї армії, у складі якої знаходився 34-й армійський корпус. Комісар 7-ї армії Сургучов доповідав (14.09. 1917 р.) Тимчасовому уряду, що питання "обмундирування, створюючи тривожний настрій в частинах армії і військових організаціях, потребують владного термінового вирішення зусиллями фронту і тилу. Останній місяць армія жила виключно за рахунок місцевих засобів, повне виснаження яких, при відсутності запасів, буде згубним у випадку раптової перерви транспорту. Особливо гострим у зв'язку з наступаючими холодами є питання про тепле обмундирування і чоботи, нестача яких велика і слабо поповнюється тилом"³⁴.

Після двох місяців перебування в тилу корпус поступово українізувався. Однак, тилowe життя таїло в собі достатньо серйозні проблеми, пов'язані з морально-психологічним станом особового складу. Не зважаючи на спротив комкора, у корпус потрапляли небажані агітатори та агітаційні матеріали, все більше відчувалася напруга між офіцерами-росіянами, які залишалися в корпусі, та його українським особовим складом.

Командир корпусу вважав, що потрібно як найшвидше закінчити його українізацію. Із цією метою генерал-лейтенант П.Скоропадський прибув у штаб Південно-Західного фронту. Одним із результатів поїздки була обіцянка Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту (з 9 вересня по 24 листопада Головнокомандуючим був генерал-лейтенант М.Володченко) покращити постачання корпусу.

Головнокомандуючий фронтом генерал Володченко повідомив (4.10. 1917 р.) начальнику штабу Верховного головнокомандуючого, що для перевірки стану корпусу і прискорення українізації у з'єднання відряджений генерал С.Шейдеман, який раніше інспектував корпус і був добре знайомий із його попереднім станом. Перевіряючий після проведення детального огляду бойової підготовки мав винести вердикт щодо можливості виведення корпусу в бойову лінію³⁵. Генерал Скоропадський згадував: "Я йому (генералу Шейдеману – Г.С.) показав, в яких лахміттях красуються наші частини. Він виніс хороші враження щодо підготовки й духу в корпусі, але визнав, що до одержання постачання корпус на позицію виступити не може"³⁶.

Ставка продовжувала цікавитися станом справ у 34-му корпусі. Командування бентежило, що з'єднання більше двох місяців знаходилося в резерві. Начальник штабу Верховного Головнокомандуючого генерал Духонін звернувся (11. 10. 1917 р.) до начальника штабу Південно-Західного фронту за інформацією про перебіг комплектування та забезпечення 34-го армійського корпусу і запропонував провести попередній бойовий огляд з'єднання³⁷.

18 жовтня генерал Шейдеман повідомив Головнокомандуючому Південно-Західним фронтом, зокрема, про матеріальне забезпечення корпусу і можливість його передислокації на фронт. У результаті перевірки з'ясувалося, що однією з головних причин затримки корпусу в тилу була нестача чобіт та проблеми з обозом ("за станом підвід обозу корпус зробити далекий перехід не може, потрібне перевезення залізничним транспортом"). Настрій у полках, на думку генерала Шейдемана, був задовільним, але деякі частини "під приводом відсутності обмундирування, обозу, української артилерії і необхідності захищати край від розгромів налаштовані проти виступу"³⁸.

На 28 жовтня чисельно особовий склад дивізій корпусу дещо наблизився до штатного розпису. У 104-й дивізії нараховувалося 12237 солдатів та 300 офіцерів-українців (не українців – 23 офіцери і 716 солдатів), а в 153-й дивізії – 11836 солдатів та 222 офіцери-українці (неукраїнці – офіцерів 8, солдатів 130). Не вистачало в корпусі для повного штату 96 офіцерів та 8349 солдатів-українців³⁹.

Значно активізувалося постачання обмундируванням особового складу корпусу. П.Скоропадський із задоволенням зазначав: "Володченко дотримався свого слова: постачання, дякуючи його тиску на інтендантів, почало з'являтися. З цієї сторони справи в корпусі начебто пішли на краще"⁴⁰.

На початок листопаду 1917 року корпус одержав чималу кількість взуття та білизни: 104-а дивізія – 9599 пар чобіт, 20120 натільних сорочок та 27007 спідніх штанів; 153-я дивізія – 8872 пари чобіт, 14454 натільні сорочки й 16405 спідніх штанів. Інтендантська служба наголошувала – "означенною видачею сполна были удовлетворены части"⁴¹. На фоні недопоставок в армію, зокрема, чобіт таке постачання можна дійсно вважати задовільними⁴².

Звичайно, це не могло не відбитися на атмосфері корпусного життя, проведення навчання

прибулих поповнень. Начальник штабу Південно-Західного фронту генерал Стогов, на підставі інформації комкора Скоропадського, з впевненістю сповіщав (28. 10. 1917 р.) Верховного головнокомандуючого, що "...34-й корпус по своєму навчанню не гірше будь-якого іншого корпусу"⁴³.

Проте, стверджувати, що постачання 34-го корпусу проводилося у відповідності до його потреб не доводиться. Особливо це стосувалося надходження теплих речей. 1 листопада була призначена комісія Південно-Західного фронту для обстеження недоліків постачання 34-го корпусу. У неї ввійшли 4 особи: 2 члени української ради Південно-Західного фронту, член фронтового виконавчого комітету та представник начальника постачання фронту⁴⁴.

Очевидно, що в 1-му українському корпусі відчувалась й нестача українських інтендантських кадрів. 7 листопада 1917 р. українська корпусна рада звернулася до полкової ради 18-го піхотного запасного полку з проханням надіслати українців-чиновників ("Позаяк корпус наш український"), які могли б керувати в інтендантському відомстві корпусу⁴⁵.

Про реальний стан забезпечення частин 34-го корпусу, обмундируванням (у тому числі й зимовим), білизнаю, теплими речами дізнаємося зі зведення, яке 10 листопада 1917 року подав в корпусний комітет виконуючий обов'язки корпусного інтенданта. Відомості містять детальну інформацію про перелік і кількість речей, які були: затребувані корпусом на 1 листопада; визначені командуванням армії для надання корпусу; одержані корпусним речовим складом; видані частинам дивізій в рахунок їх поточних потреб.

Звернемо увагу на кількість одержаних речей, які поступили на корпусний речовий склад і були видані в дивізії, у відсотковому співвідношенні до затребуваних корпусом. Показники по одержаних речах мали наступний вигляд: 1) обмундирування – суконні сорочки 4700 (8,3%), суконні штани 9146 (57,1%), шинелі 12260 (56,7%); 2) теплі речі – фуфайки бумазейні – 39000 (69,6%), кальсони 39000 (69,6%), онучі суконні 21500 (19,1%), панчохи шерстяні у кількості 20200 були назначені армією і в такій же кількості одержані корпусним інтендантством; 3) зимове обмундирування – кожухи 5000 (31,2%), штани ватяні 24000 (42,8%), тілогрійки 10000 (25%), рукавиці 35500 (31,6%), валянки 7000 (53,8%), папахи 31500 (56,2%), поза затребуваними речами було одержано 1000 башликів⁴⁶. Отже, корпус одержав значну кількість речового постачання. Проте, відсоток виконаних замовлень був досить малим.

Таким чином, українізація 34-го армійського корпусу проходила в складних умовах забезпечення особового складу з'єднання необхідним речовим постачанням. Можна стверджувати, що речові вливання в корпус були недостатніми і не покривали його потреби. У той же час, зважаючи на умови, які склалися із матеріальним забезпеченням російської армії, речові постачання були суттєвими і позитивно вплинули на морально-психологічний стан особового складу 1-го Українського корпусу⁴⁷. У другій половині листопада 1917 року корпус активно вступив у боротьбу зі збільшовиченими частинами, які рухалися із фронту і прифронтової смуги на Київ.

¹ Френкин М. Русская армия и революция. 1917 – 1918. – Мюнхен, 1978.

² Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 562.

³ Звегинцов В. Русская армия 1914 – 1917 гг. – Париж, 1959. – С. 11.

⁴ РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – 562.

⁵ Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року). Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 574.

⁶ РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803. – Л. 335.

⁷ Там само. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 562.

⁸ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – 1918. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 71.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4081. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 206.

¹⁰ РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803. – Л. 380.

- ¹¹ Там само. – Л. 383.
- ¹² Там само. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 423.
- ¹³ Там само. – Л. 221.
- ¹⁴ Начальник штабу 34 корпусу генерального штабу полковник Сафонов доповідав черговому генералу штабу 7-ї армії, що за липень місяць на поповнення корпусу прибула 21 маршова рота у складі 5346 солдатів і 51 офіцера. – РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 652 а.
- ¹⁵ РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 423.
- ¹⁶ Там само. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 1039. – Л. 80.
- ¹⁷ Френкин М. Вказ праця. – С.450.
- ¹⁸ У журналі бойових дій (1.06. – 1.08. 1917 р.) командування 34-го армійського корпусу констатувало причини непокори частин 153-ї піхотної дивізії. 9 червня на засіданні полкового комітету 609-го піхотного Красноуфімського полку обговорювалося повідомлення про переміщення полку в район Раковиці для участі в наступальній операції в якості корпусного резерву. Комітетчики наголошували, що 153-я дивізія 17 місяців у складі 34-го корпусу знаходилася на позиції. Останнім часом особовий склад в ротах зменшився до 40 – 50 багнетів, був перевтомлений. Головнокомандуючий Південно-Західним фронтом обіцяв дивізійній делегації відвести дивізію на три тижні в глибокий резерв для відпочинку та поповнення, але обіцянка виконана не була. Полковий комітет настоював на тому, що полки дивізії не боєздатні, а, відповідно, бойові операції за їх участі не можуть бути вдалимими. Солдатські посланці були "готові виконати обов'язок після поповнення обмундирування і відпочинку". – РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986. – Л. 47.
- ¹⁹ РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 430. 12 серпня одну із дивізій 34-го корпусу оглянув командуючий 7-ю армією генерал-лейтенант Селивачев. Він повідомляв Головнокомандуючого Південно-Західним фронтом, що „українізація йде повільно, укомплектування дуже погано навчене. Офіцери-українці майже виключно прапорщики. Старших чинів українців немає. Внаслідок цього 34-й корпус в найближчий час не може вважатися боєздатним”. – РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 417.
- ²⁰ РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 425.
- ²¹ Скоропадський П. Спогади. – С. 71.
- ²² РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803. – Л. 407. Згідно телеграми чергового генерала штабу Румунського фронту (16. 08. 1917 р.) корпус підпорядковувався 8-ї армії і мав знаходитися в її резерві. – РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 582.
- ²³ Скоропадський П. Спогади. – С. 71. У зв'язку з запланованою передислокацією з'єднання за розпорядженням (23. 08. 1917 р.) чергового генерала штабу Південно-Західного фронту призначені для 34-го корпусу поповнення у кількості 104 офіцерів і 3931 солдат вже відправлялися не в Меджибіж, місце дислокації з'єднання під час українізації, а в район Ларги-Ліпкани. – РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442. – Л. 669.
- ²⁴ РГВИА. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 1039. – Л. 24.
- ²⁵ Там само. – Л. 30 – 35.
- ²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4081. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.
- ²⁷ Скоропадський П. Спогади. – С.73.
- ²⁸ Там само. – С. 74.
- ²⁹ Там само. – С. 76.
- ³⁰ Там само. – С. 79.
- ³¹ РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 443. – Л. 117.
- ³² Там само. – Л. 116, 246.
- ³³ Там само. – Л. .221, 221об.
- ³⁴ Цит. за: Голуб П. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 года – февраль 1918 года). – К., 1958. – С. 120, 121.
- ³⁵ РГВИА. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 343. – Л. 10. Здається, що П.Скоропадський, згадуючи про цю подію, помилково датує її не початком жовтня, а початком вересня місяця 1917 року. – Див.: Скоропадський П.

Спогади. – С. 79.

³⁶ Скоропадський П. Спогади. – С. 79, 80.

³⁷ РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986. – Л. 103.

³⁸ Там само. – Л. 104, 104 об.

³⁹ Там само. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 443. – Л. 236.

⁴⁰ Скоропадський П. Спогади. – С. 85.

⁴¹ Постачання було здійснене впродовж серпня – жовтня 1917 року. – ЦДАВО України. – Ф. 4081. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 127.

⁴² За даними військового міністра Тимчасового уряду О.Верховського потреба армії в чоботях наприкінці осені 1917 року визначалась приблизно в два мільйони пар, а в армію надійшло не більше 900 тисяч пар. – Див.: Верховский А.И. На трудном перевале. – М., 1959. – С. 392.

⁴³ РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986. – Л. 113.

⁴⁴ Там само. – Л. 121.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 4104. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 43.

⁴⁶ Підраховано за: ЦДАВО України. – Ф. 4081. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 127 зв.

⁴⁷ Так, наприклад, на 12 листопада в частинах 1-го Українського корпусу, за повідомленням чергового генерала штабу 7-ї армії не було солдатів, затриманих в тилу і переданих до суду за бродяжництво. – РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 444. – Л. 21.

В статье рассматриваются вопросы украинизации 34-го корпуса русской армии, пополнения его состава, материального обеспечения солдат и офицеров.

Ключевые слова: корпус, украинцы, солдаты, офицеры, фронт, обмундирование, обеспечение.

The article deals with the problems of Ukrainization of the 34th corps of the Russian army, its accession, personnel logistics of soldiers and officers.

Key words: corps, Ukrainians, soldiers, officers, front, equipment, logistics.